

Ю. В. Ніколаєнко,
к. е. н., доцент, професор кафедри фінансів і банківської справи,
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ: ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ

*Yu. Nikolaenko,
Candidate of Science in Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of Finance and Banking, Chernihiv National Technological University, Chernihiv*

ECONOMIC ESSENCE OF CREDIT RISK IS IN A BANK SPHERE: FEATURES AND PROBLEMS

У статті проведено аналіз сучасних дефініцій поняття кредитного ризику. Проаналізовано основні фактори виникнення кредитного ризику. Досліджено види кредитного ризику за різними ознаками. Здійснено оцінку методів управління кредитним ризиком залежно від його виду. Визначено основні сучасні методи управління кредитним ризиком, що можуть бути застосовані в Україні.

The analysis of modern definicij of concept of credit risk is conducted in the article. The basic factors of origin of credit risk are analysed. Investigational types of credit risk after different signs. The estimation of methods of management a credit risk is carried out depending on his kind. The basic modern methods of a credit risk management, that can be applied in Ukraine are defined.

Ключові слова: кредитний ризик, контрагент банку, кредитний портфель, кредитна угода, ризик ліквідності застави.

Key words: credit risk, partner of bank, kredit portfolio, credit agreement, risk of liquidity of mortgage.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Банківська сфера як жодна інша пов'язана з високою ризиковістю. Оскільки кредити є найприбутковішими банківськими активами, то ризик, особливо кредитний, — це складова частина діяльності комерційних банків. Ризикованість кредитування обумовлена природою кредитної угоди й тим, що кредитні операції займають значне місце в загальному обсязі активних операцій усіх комерційних банків. У зв'язку з цим актуальними, за сучасних тенденцій розвитку банківського сектору, є аналіз і управління кредитним ризиком для зниження його рівня та використання зарубіжного досвіду управління кредитним ризиком у банківській практиці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання визначення кредитного ризику, його попередження та вдосконалення заходів щодо запобігання розвитку негативного впливу кредитного ризику на сталість функціонування банку розглядаються на теоретичному й методологічному рівнях у роботах таких вітчизняних та закордонних учених-економістів: Ф. Алена, В. Буряка, О. Васюренка, Г. Великоіваненка, В. Вітлінського, В. Волохова, В. Глущенко, О. Дзюблюка, Х. Димакоса, Е. Карлетті, С. Козьменка, А. Лобанова, Г. Марковіца, О. Пернарівського, С. Прасолової, А. Примостки, Т. Савченка, І. Сала, С. Себенояна,

Дж. Синки, П. Страхана, А. Чугунова та інших. Узагальнення й аналіз опублікованих за такою проблематикою робіт дозволили зробити висновок про те, що питання формування методичних підходів стосовно вдосконалення управління кредитним ризиком недостатньо розроблені як у науковому, так і в організаційно-практичному аспектах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Об'єктивна потреба подальшого поглиблення теоретичних і методичних досліджень пов'язана насамперед із необхідністю уточнення понятійного апарату, узагальнення процедури аналізу впливу структурних компонент банківського кредитування на динаміку проблемних кредитів, розробки підходу до оцінки виникнення кредитного ризику, рекомендацій із урахування вартості кредитних ресурсів в управлінні кредитним ризиком зумовили необхідність розгляду кредитного ризику як економічної категорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кредитний ризик визначається науковцями як внутрішній ризик в основній діяльності банку. Кредитний ризик — це міра (ступінь) невизначеності щодо виконання небажаних подій при здійсненні фінансових угод, суть яких полягає в тому, що контрагент банку не

може взяти на себе за угодою зобов'язань і при цьому не вдається скористатися забезпеченням повернення позичених коштів [1].

Оперуючи поняттям кредитного ризику комерційного банку потрібно розрізняти такі терміни:

— кредитний ризик щодо позичальника — ймовірність того, що позичальник (боржник) не зможе виконати свої зобов'язання перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами договору (угоди);

— кредитний ризик щодо способу забезпечення позик — ймовірність того, що банку не вдається своєчасно та в повному обсязі скористатися забезпеченням позик для покриття можливих втрат;

— кредитний ризик щодо кредитної угоди — ймовірність того, що позичальник (боржник) не зможе виконати своїх зобов'язань перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами договору (угоди), і при цьому банку не вдається своєчасно і в повному обсязі скористатися забезпеченням позики для покриття можливих втрат.

До визначення кредитного ризику можна підійти з різних сторін. По-перше, його можна визначити як ймовірність отримання банком збитків від невиконання позичальником конкретної кредитної угоди. По-друге, кредитним ризиком можна назвати максимальну суму збитків та недоотриманих доходів, які виникають в результаті неповернення позичальником повністю або частково основної суми боргу та/або відсотків.

Кредитний ризик присутній в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає кожного разу, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи умовних угод незалежно від того, де відображається операція — на балансі чи поза балансом [2].

Крім того, в теорії кредитного ризику науковці виділяють такі його види: індивідуальний і портфельний.

Джерелом індивідуального кредитного ризику є окремих, конкретний контрагент банку — позичальник, боржник, емітент цінних паперів. Оцінка індивідуального кредитного ризику передбачає оцінку кредитоспроможності такого окремого контрагента, тобто його індивідуальну спроможність своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за прийнятими зобов'язаннями.

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремої позики:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку;
- ризик ліквідності застави;
- моральні та етичні характеристики позичальника.

Портфельний кредитний ризик проявляється у зменшенні вартості активів банку (іншій, аніж внаслідок зміни ринкової процентної ставки). Джерелом портфельного кредитного ризику виступає сукупна заборгованість банку за операціями, яким притаманний кредитний ризик — кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо. Оцінка портфельного кредитного ризику передбачає оцінку концентрації та диверсифікації активів банку [3].

До чинників, які збільшують ризик кредитного портфеля банку, належать:

- надмірна концентрація — зосередження кредитів в одному із секторів економіки;
- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки;
- валютний ризик кредитного портфеля;
- структура портфеля, якщо він сформований лише з урахуванням потреб клієнтів, а не самого банку;
- рівень кваліфікації персоналу банку.

Отже, кредитний ризик щодо кредитної угоди — це добуток кредитного ризику щодо позичальника на кредитний ризик щодо способу забезпечення позики; зв'язаний кредитний ризик щодо кредитної угоди — добуток кредитного ризику щодо кредитної угоди на суму позики, що зафіксована в кредитній угоді;

— портфельний кредитний ризик — середньозважена величина ризиків щодо всіх угод кредитного портфеля, де вагами виступають частки сум угод у загальній сумі кредитного портфеля. Його можна обчислити за такою формулою [4]:

$$L = \sum_{i=1}^n P_i \frac{S_i}{S} \quad (1),$$

де L — портфельний кредитний ризик;
 P_i — кредитний ризик щодо i -тої кредитної угоди,
 $i=1, \dots, n$;
 S_i — сума i -тої кредитної угоди;
 S — сума кредитного портфеля (формула 2):

$$S = \sum_{i=1}^n S_i \quad (2).$$

Таким чином, економічна сутність кредитного ризику полягає у ймовірності невиконання або виконання не в повному обсязі своїх зобов'язань позичальником, що спричиняється рядом факторів як на рівні окремої позики, так і на рівні кредитного портфеля в цілому. Ціль діяльності банку зводиться до отримання максимального прибутку при мінімально можливому ризику. В залежності від стратегічних цілей діяльності банку, він постійно здійснює збалансування відношення ризик-доходність з перевагою одного із критеріїв.

При цьому банк може опинитись в одній із трьох "зон":

1. Зона недостатньої доходності — банк відмовляється від надання ризикових кредитів, але при цьому не забезпечує мінімального доходу.

2. Зона невиннованого ризику — банк приймає задалегідь неприйнятний ризик, у зв'язку з чим ймовірність отримання запланованих високих доходів значно знижується.

3. Зона безпечного функціонування — банк забезпечує себе мінімальним необхідним доходом і приймає на себе доцільний ризик. адачею керівництва банку є зробити все можливе (зусиллями свого персоналу), щоб уникнути тривалого перебування у перших двох зонах, яке призводить до погіршення фінансового стану банку.

4. Область ризику, більш загрозливу, називають зоною критичного ризику. Ця область може характеризуватися небезпекою збитків, розміри яких перевищують величину очікуваного прибутку, аж до розмірів повної розрахункової величини очікуваних відсотків за користування кредитом. При чому банк несе втрати лише в сумі, витрачених на аналіз, укладання, супроводження кредитної угоди та в сумі неотриманого прибутку. Треба також зазначити, що банк не лише не одержує ніякого доходу, а й зазнає збитків у сумі усіх безплідних затрат.

5. Зона катастрофічного ризику в кредитуванні це область збитків, що можуть досягати величини, яка дорівнює повній сумі кредитної угоди. Якщо розглядати не окремі кредитні угоди, а весь кредитний портфель в цілому, то в такому випадку катастрофічний ризик здатний призвести банк не тільки до втрати частини ресурсів, а й вплинути на загальний фінансовий стан і спричинити банкрутство банку в цілому, його закриття та розпродаж активів.

6. Слід зазначити, що кредитний ризик формується з декількох самостійно діючих видів ризику (рис. 1) [5].

Треба також зазначити, що для оцінювання кредитного ризику важливим є фактор часу. Це пояснюється декількома причинами. По-перше, ризик по-

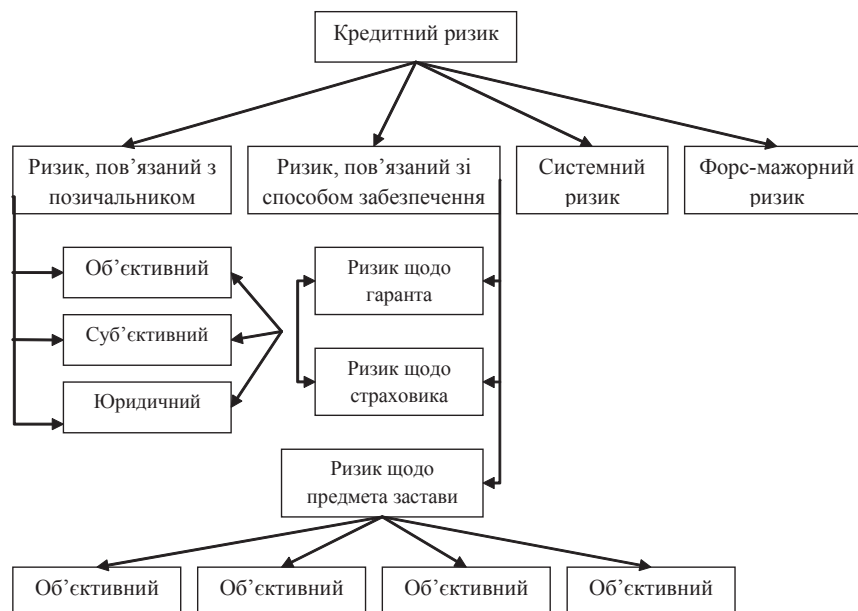

Рис. 1. Структура кредитного ризику

в'язаний з тривалістю виконання кредитної угоди. Тому поряд з оцінкою ризику, що охоплює весь термін діяльності та здобуття результатів, слід визначити ризик на коротких відрізках часу. По-друге, міра ризику може змінюватись з плином часу. Через це потрібно розрізнити початковий (проектний) та поточний ризик. Початковий ризик оцінюють на стадії підготовки до виконання проекту, у ході первинних розрахунків та обґрунтувань доцільності втілення ідеї в життя, поточний — у ході втілення проекту в процесі діяльності.

Більшість комерційних банків України до недавнього часу при оцінці кредитного ризику враховували лише одне з можливих його джерел — фінансові можливості позичальника (об'єктивний ризик пов'язаний з позичальником). Практика показала, що дуже багато позичальників не повертають кредити не тому, що не мають можливості, а тому, що не бажають цього робити. В цьому випадку банк вимушений подавати до суду і може зіткнутися з проблемою недосконалої укладення кредитної угоди. Це стосується всіх угод укладених під час кредитування. Це показує, що при оцінці кредитного

ризиком конче необхідно враховувати юридичний ризик. Загальна характеристика джерел кредитного ризику наведена в таблиці 1 [6; 7; 8; 9].

Особливу увагу в умовах кризи в нашій країні слід також приділяти впливу на кредитний ризик ризику виникнення форс-мажорних обставин. Також при кредитуванні слід враховувати, що в чистому вигляді ризики не зустрічаються, вони накопичуються та корелюють між собою, утворюючи системний ризик.

У найширшому розумінні кредитний ризик — це невизначеність щодо повного та своєчасного виконання позичальником своїх зобов'язань згідно з умовами кредитної угоди. Кредитний ризик характеризує економічні відносини, що виникають між двома контрагентами — кредитором і позичальником — з приводу перерозподілу фінансових активів. Оскільки між кожною парою контрагентів складаються власні відносини, які не повторюються і не можуть бути виміряні точно, то процес оцінювання кредитного ризику досить складно піддається формалізації. Кредитний ризик має певні особливості, котрі повинен брати до уваги менеджмент банку в процесі управління [10].

Таблиця 1. Характеристики джерел кредитного ризику

Найменування ризику	Вид ризику	Характеристика джерела ризику
Ризик, пов'язаний із позичальником, гарантом, страховиком	Об'єктивний (фінансових можливостей)	Нездатність позичальника (гаранта, страховика) виконати свої зобов'язання за рахунок поточних грошових надходжень чи від продажу активів
	Суб'єктивний (репутації)	Репутація позичальника (гаранта, страховика) в діловому світі, його відповідальність і готовність виконати взяті зобов'язання
	Юридичний	Недоліки в складанні і оформленні кредитного договору, гарантійного листа, договору страхування
Ризик, пов'язаний із предметом застави	Ліквідності	Неможливість реалізації предмета застави
	Кон'юнктурний	Можливе знецінення предмета застави за період дії кредитної угоди
	Загибелі	Загибель предмета застави
	Юридичний	Недоліки в складанні і оформленні договору застави
Системний ризик		Зміни в економічній системі, які можуть здійснити вплив на фінансовий стан позичальника (наприклад, зміна податкового законодавства)
Форс-мажорний ризик		Землетруси, повені, катастрофи, смерчі, страйки, військові дії

Перша особливість: оцінка кредитного ризику містить більше суб'єктивізму порівняно з іншими фінансовими ризиками, зокрема ціновими. Адже ризик зміни валютного курсу чи відсоткової ставки оцінюється всіма учасниками ринку, а не одним банком. Це дозволяє в процесі аналізу цих ризиків покладатися не лише на власну думку, але й зважати на сигнали з ринку. Тож саме економічна сутність цінових ризиків сприяє формуванню об'єктивних уявлень про їхній рівень. Стосовно кредитного ризику такої можливості немає, тому кредитний ризик має індивідуальний характер, пов'язаний з кожним конкретним позичальником. Крім того, елемент суб'єктивізму містить й оцінка фінансового стану та моральних якостей позичальника, що здійснюється кредитором. Оцінка рівня кредитного ризику одного і того самого позичальника може відрізнятися від банку до банку.

Друга особливість впливає з попередньої і полягає у тому, що для аналізу кредитного ризику не можуть бути застосовані методи статистики чи теорії ймовірності, широко використовувані для оцінки інших ризиків. Як відомо, ці методи спрямовано на виявлення статистичних закономірностей, під якими розуміють повторюваність, послідовність і порядок у масових процесах. Але кредитний ризик унаслідок переважання індивідуальної складової погано описується поняттям статистичної сукупності, тому в процесі оцінювання кредитного ризику перевагу слід віддавати не статистичним прийомам, а індивідуальній роботі з позичальником. Про це свідчить і досвід зарубіжних банкірів, які для визначення кредитного ризику широко користуються такими прийомами, як індивідуальні бесіди з потенційним позичальником, відвідування підприємства, фундаментальний аналіз загального стану галузі, в якій працює позичальник.

ВИСНОВКИ

Отже, з теоретичного погляду для оцінки кожного окремого кредитного ризику має бути застосована спеціально створена для цього методика, яка б дозволяла врахувати всі особливості конкретного позичальника. Звичайно, на практиці реалізувати такий підхід досить складно, та і не завжди доцільно. Крім того, певні характеристики позичальника, наприклад, його моральні якості чи репутація, котрі вказують на наміри відносно повернення кредиту, не можуть бути виміряні кількісно. Тому в процесі аналізу застосовують певні формалізовані процедури та методики, що дозволяють оцінити основні параметри платоспроможності позичальника, абстрагуючись від другорядних. Хоча інколи саме другорядні з погляду кредитора чинники, на які він своєчасно не звернув уваги, стають причиною підвищення кредитного ризику.

Третя особливість полягає в тому, що кредитні ризики тією чи іншою мірою супроводжують всі активні (а не лише кредитні) операції банку, тому потреба в оцінці кредитного ризику виникає в банку постійно. До того ж власне кредитні операції супроводжуються не лише кредитним, а й іншими ризиками: відсотковим — за надання кредиту під плаваючу ставку, інфляційним — за видачі довгострокового кредиту під фіксовану ставку, валютним — за надання позички в іноземній валюті та ін. Отже, в процесі управління слід чітко відрізняти кредитний ризик, пов'язаний з неповерненням основної суми боргу та процентів, від інших видів ризику, бо до них застосовуються різні методи управління.

Література:

1. Дзюблук О. Механізм забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку в період кризових явищ в економіці / Олександр Дзюблук // Журнал європейської економіки. — 2010. — № 1. — С. 108—124.

2. Стешенко О.Д. Управління кредитним ризиком комерційного банку / О.Д. Стешенко, А.П. Нікітенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2013. — № 42. — С. 327—330.

3. Гайдаржийська О.М. Напрями удосконалення управління кредитним ризиком / О.М. Гайдаржийська, О.Г. Чернікова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. — 2014. — № 38. — С. 47—50.

4. Прийдун Л. Оцінка зарубіжного досвіду мінімізації рівня проблемної заборгованості у кредитних операціях банків / Л. Прийдун // Науковий вісник: Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — 2011. — № 16. — С. 201—209.

5. Квасницька Р.С. Управління ризиками як елемент забезпечення фінансової стійкості комерційного банку / Р.С. Квасницька, І.В. Хаврус // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 3. — С. 146—149.

6. Васюренко О.В. Банківський нагляд: підручник / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. — К., 2011. — С. 270—279.

7. Квасницька Р. С. Управління кредитними ризиками в банківській системі / Р. С. Квасницька, Н. В. Кунда // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 6, Т. 2. — С. 245—249.

8. Бобиль В. Сучасний ризик-менеджмент у банківській діяльності: теоретичний аспект / В. Бобиль // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 11. — С. 28—32.

9. Бугель Ю. Основні методологічні шляхи вдосконалення сучасних методів оцінки кредитоспроможності позичальника / Ю. Бугель // Банківська справа. — 2007. — № 4. — С. 54—59.

10. Гарбар Ж.В. Управління кредитним ризиком комерційного банку / Ж.В. Гарбар, Л.В. Стафійчук // Вісник КНТЕУ. — 2009. — № 1. — С. 34—39.

References:

1. Dziubliuk, O. (2010), "A mechanism of providing of quality of credit brief-case and management of bank a credit risk is in the period of the crisis phenomena in an economy", *Jurnal evropejskoj ekonomiki*, vol. 1, pp. 108—124.

2. Steshenko, O.D. and Nikitenko, A.P. (2013), "The management of credit risk of the commercial bank", *Visnik ekonomiku transport i promuslovosti*, vol. 42, pp. 327—330.

3. Gaydarjyska, O.M. and Chernikova, O.G. (2014), "Directions of improvement of management a credit risk", *Problemu pidvushenniya efektuvnosti infrastrukturu*, vol. 38, pp. 47—50.

4. Pruydun, L. (2011), "An estimation of foreign experience of minimization of level of problem debt is in the credit operations of banks", *Naukovuy visnik: Ukrainka nauka: munyle, sychasne, maibytne*, vol. 16, pp. 201—209.

5. Kvasnucka, R.S. and Havrus, I.V. (2010), "Management as element of providing of financial firmness of commercial bank risks", *Visnik Hmelnuckogo nacionalnogo universitetu*, vol. 3, pp. 146—149.

6. Vasiyrenko, O.V. and Sudorenko, O. M. (2011), *Bankivskiy nagliyad [Bank supervision]*, Kiev, Ukraine, pp. 270—279.

7. Kvasnucka, R.S. and Kynda, N.V. (2011), "A management credit risks is in the banking system", *Visnik Hmelnuckogo nacionalnogo universitetu*, vol. 6, pp. 245—249.

8. Bobul, V. (2008), "Modern rizik-menedzhment in bank activity: theoretical aspect", *Visnik Nacionalnogo Banku Ukrainu*, vol.11, pp. 28—32.

9. Bugel, Yu. (2007), "Basic methodological ways of perfection of modern methods of estimation of solvency of borrower", *Bankivska sprava*, vol. 4, pp. 54—59.

10. Garbar, J.V. and Stafiychuk, L.V. (2009), "Management of commercial bank a credit risk", *Visnik KNTEU*, vol. 1, pp. 34—39.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2015 р.